

Ըն աշտարակաց երևոյթը հագարացոց սրտին անպատմելի տխրութիւն մը բերաւ : Սարահատտին իշխանը ամենայն ջանք 'ի գործ դրաւ անոնց սիրտը վառելու . դրամ և վարձք խոստացաւ . բայց աս ջանքերը 'ի դերեւ ելան . ամենայն ճարտարք և գործաւորք նաւթի՝ չկրցան իրենց պատիւը պահել : Ըն ատեն մէկ դամասկացի երիտասարդ մը գուրս ելաւ , արուեստով ձուլիչ , և խոստացաւ այրել ան աշտարակները , թէ որ իրեն տրուի քաղաքը մտնելու միջոցները : Ըն ղարկուած ինքն ընդունեցան . Ըն քեա մտաւ , և ամենայն հարկաւոր միջոցները ըստ խնդրանացը տուին . արդիւ կաթսաներու մէջ եռալ տուաւ նաւթի հետ խառնած ուրիշ գեղորայք , և երբոր աս նիւթերը աղէկ մը բորբոքեցան վառեցան , հրեղէն գունտերու երևոյթ առին , առաւ երիտասարդը զասոնք նետեց աշտարակաց մէկուն վրայ , որ շուտ մը արծարծեցաւ : Սէկ վայրկենի մէջ աշտարակը բոցեղէն լեռ մը դարձաւ՝ որուն գագաթը երկնաչափ կը բարձրանար . . . յանկարծ մինչդեռ հագարացիք աղօթելու հետ էին , երկրորդ աշտարակն ալ բռնկեցաւ , վերջը երրորդն ալ նմանապէս՝ : Ընչուան ան ատեն կաւիճով ու քացախով կրցիր էին ապահովցնել յունական կրակէն պաշարման մեքենաները : Ընչ կերպով արդեօք դամասկացի ձուլիչը կրցեր էր այսպիսի ահաւոր բան մը հնարել : Ըն սոր վրայ խօսք մը չէն զրուցեր արաբացի պատմիչք . և ոչ ալ կ'ըսեն թէ արդեօք անոր հետ կորաւ նաև ան գիւտն թէ չէ . բայց կ'երեւայ թէ բոլորովին կորսուած չըլլայ . որովհետեւ քիչ ատեն անցնելէն ետքը դարձեալ պատերազմաց մէջ կաւիճը , աւաղն ու քացախը գործածել սկսան յաջողութեամբ՝ յունական կրակին ներգործիչ զօրութիւն ոչնչացնելու համար : Ընով , շատ հաւանական կ'երևնայ որ աս երկու գիւտերս զանազան բաներ են , բայց մէկը մէկալէն առաջ եկած :

1 Ս. յսպիսի դէպք մը կը պատմէ նաև լատին վերացին իր Պատմութեանը մէջ . երես 70 :

ՊԼՏՄՈՒԹԻՒՆ

Լուդովիկոս Ժ. Զին վարքն ու մահը¹ .

Ըն ատեն միտքս դրի որ երթամ ամուսինս և որդիքս գտնելու , որոնք Ռարիզէն հինգ փարսախ հեռու գեղ մը կը կենային . վասն զի երկու տարուէն 'ի վեր էր որ անոնց բնակութիւնը հոն փոխադրեր էի . բայց ճամբաները գոյ ըլլալով՝ դժուարին էր անցնիլ , առանց Սամսոյ տիկինը թողլու . ուստի որդեցի Սերսայի ճամբէն երթալ , ուր էր նաև իրեն տունը : Սղեկից եղան ինծի զմեզ հիւրընկալող պարոնին որդիքը : Երբ Սղեկից Լուդովիկոս Ժ. Զին կամուրջէն անցանք , որն որ մերկ և կողոպտուած դիակներով ծածկուած էր , և որոնք օդուն սաստիկ տաքութէն ապականիլ սկսեր էին : Սերջապէս զանազան վտանգներէ ազատելէն ետքը՝ քաղքին մէկ անծանօթ կողմէն գուրս ելանք :

Հագիւ քիչ մը առաջ գնացեր էինք՝ մէյմըն ալ Սրբնէլի դաշտին մէջ ձիաւոր գեղացիներ դիմացնիս ելան , որոնք իրենց զէնքերովը սպառնալիքներ ընելով մեզի՝ « Կամ կեցէք , կը սպուային , և կամ մահերնիդ աչուրնիդ պիտի առնուք » : Սէջերնէն մէկը կարծելով թէ թագաւորին պահապաններէն մէկն էմ ես , մէկէնիմէկ վրաս շտկեց հրացանը , և քիչ մնաց պիտի պարպեր , թէ որ ուրիշ մը չարգիլեր և չհամոզէր զինքը : Սոժիրարտ արուարձանին հսկողութեան պաշտօնարանը տանելու . « Հոն , ըսաւ , արդէն քսանի չափ փակուած անձինք կան . զասոնք ալ խրկենք՝ որպէս զի կատարելու հանդէսնիս աւելի փառաւոր ըլլայ » :

Սրբոր ատեան տարուեցանք , մեր հիւրընկալութիւն տղաքը ճանցուեցան : Սատաւորը հարցուց ինծի . « Ընչո՞ւ հայրենեաց վտանգին ատենը՝ անգործ

1 Տես . հտ . Ժ. Գ . երես 329 . հտ . Ժ. Գ . եր . 170 , 240 :

կեցեր էս , ու այսպիսի նեղ ատենին՝
Րարիզէն կը հեռանաս : Եւ յայտնի
կ'երևնայ որ դուն գէշ և ֆնասակար դի-
տաւորութիւն մը ունիս , : Ղեռ խօս-
քը բերանն էր , “ Եւ յայդպէս է , պո-
ռաց ամբօխը , բանտ դրուին ազնուա-
պետականք , : Ղարձայ պատասխան
տուի ինծի հետ խօսողին . “ Իմ միտքս
էր շիտակ տունս երթալ , և Ս երսայլի
ճամբուն վրայ՝ ուր իմ բնակութիւնս էր՝
պատահեցանք ասոնց . ինչպէս ձեր տե-
ղը հոս է , նոյնպէս ալ իմ տեղս հոն է , :
Իսկ միայն տիկինն ալ ինծի պէս քննուե-
լով , երբոր մեր հիւրընկալուն տղաքը
հաստատութիւն տուին մեր ըսածնե-
րուն ճշմարտութեանը , զիւրութեամբ
անցազիրները տրուեցան մեզի :

Եւ ծառայէ շնորհակալ կ'ըլլամ Եւ-
տուծոյ որ ազատեց զիս Ս ղոժիրարտի
սարսափելի բանտէն , ուր որ քսանու-
երկու թագաւորական պահապան զօր-
քեր փակուած կեցած էին , և զորոնք
սեպտեմբեր ամսոյն 26^ն սոսկալի ան-
գլխութեամբ սպաննեցին :

Ս երսայլ երթալու ատեն ճամբուն
վրայ շատ տեղ ասդին անդին ստիպուե-
ցանք կենալ , որպէս զի անցազիրնիս
նային . սակայն վերջապէս Իսկ միայն
խաթունը իր տունը հասցընելով , մէ-
կէն իմ ընտանեացս քով դարձայ : Բայց
ինքզինքս թիւրյալութի պաշտին պատու-
հանէն վար ձգելու ատենս ունեցած
վախս , և ճամբուն վրայ կրած տաքնա-
յրս և նեղութիւններս այնչափ ազդե-
ցութիւն ըրած էին վրաս , որ հազիւ
թէ տուն հասայ չհասայ՝ սաստիկ ջերմ
մը վրաս եկաւ , և իրեք օր ստիպեց զիս
անկողնի մէջ մնալ . բայց տեսնալով որ
ամենեւին լուր մը չեմ կրնար առնուլ
թագաւորին վրայ , առանց իմ տկարու-
թեանս նայելու նորէն Րարիզ դարձայ :

Եւսոյս 13^ն իրիկուան գէմ պաշտը
հասնելով՝ իմացայ որ թագաւորական
ընտանիքը ամսոյն 10^ն ի Ֆէյլեան
արգիլուեէն վերջը , հաճարի բանտը
տարուեր է . և թէ թագաւորը իրեն
ծառայելու համար առեր է եղեր զՇ ա-
միլի՝ իր առաջին սենեկապետը . և թէ

Հիւ՝ որ թագաւորին դռնապանն էր ,
թագաւորական առաջին սենեկապետ
սահմանուեր է . թագաւորին ալ ըն-
կերակից եղեր են Ի ամպալ իշխանու-
հին , թուրքէլ մարգիզուհին , և Փո-
լին թուրքէլ օրիորդը : Իսկ թիւրք ,
Պապիր , Եւսալար , և Սէնթ-Պրիս տիկ-
նայքը իշխանին և իրեք իշխանուհեաց
հետ մէկտեղ գնացեր են :

Եւստի երբոր բոլորովին յոյսս կտրած
էի , կարծելով թէ ալ պիտի չկարենամ
արքայորդոյն ծառայել , և կ'ուզէի
գեղը իմ ընտանեացս քով քաշուիլ , մէյ-
մին ալ թագաւորին բանտ տարուելուն
եօթներորդ օրը իմացայ որ , խռով-
արարք գիշեր մը հաճարին մէջ թա-
գաւորին ծառայութեանը եղող անձին-
քը բռներ են ու Րարիզու հասարակաց
ատեանին առջև քննելով՝ զամէնքն ալ
Արիսթեան ըսուած բանտը տարեր են ,
բաց ի Պարոն Հիւէն զորն որ նորէն
թագաւորին քովը դարձուցեր են : Եւսոյն
ատենը Փեթիոն Րարիզու քաղաքա-
կան կառավարը՝ ուզեց որ ուրիշ երկու
հոգի ալ գտնուին թագաւորին ծա-
ռայութեանը մէջ : Եւ երբոր այս բանս
իմացայ՝ ամէն հնարք բանեցուցի նորէն
արքայորդոյն ծառայութեանը մէջ մտ-
նալու . ուստի այս վախճանաւ Փեթիո-
նի ներկայացայ : Բաղադրապետը պա-
տասխան տուաւ ինծի թէ “ Եւսկա-
րելի է որ հասարակաց ատեանը ընդու-
նի աս աղաչանքդ , որովհետեւ արդէն
մէյմը արքունեաց ծառայէր էս , : Բայց
ես յիշեցուցի իրեն Հիւին օրինակը , զորն
որ նոյն ատեանը ընտրած էր թագաւո-
րին ծառայութեանը համար : Եւս ա-
տեն քաղաքապետը խոստացաւ ձեռքէն
եկածին չափ պաշտպան կենալ , և խըն-
դիրքս կատարելու աշխատիլ : Եւսանք
մ'ալ ըրի իրեն որ եթէ կարելի է՝ մէյ-
մը իմացընէ աս բանս թագաւորին . չէ
չըսաւ , ու երկու օրէն նամակ մը գրեց
առ Ի ուղովիկոս՝ այս խօսքերովս :

“ Տէր Եւրթայ . Եւս սենեկապետը որ
,, շատ ատենէ ի վեր ամենայն հաւա-
,, տարմութեամբ ծառայած էր թա-
,, գաւորական իշխանին , կը փափաքի

„նորէն շարունակել աս պաշտօնը ի-
րեն քով, և կը յուսայ որ ընդու-
նելի կ'ըլլայ Չեզի իր աս խնդիրըր .
իսկ ես իմ կողմանէս ամենեւին ընդ-
դիմութիւն մը չունիմ „ :

Թագաւորը գրուածքով պատասխան տուաւ թէ ամենայն հաճութեամբ կ'ընդունի զիս իր որդւոյն ծառայութեանը մէջ : Ուստի շուտ մը Տաճարը տարուեցայ , ուր աղէկ մը վրաս գլուխ քննելէն և հարկաւոր պատուէրները տալէն վերջը՝ Աշտարակը տարին զիս օգոստոսի 25^{ին} , գիշերուան ժամը ութին :

Չեմ կրնար բացատրել թէ ինչ տագնապ էր ունեցածս երբոր առջի անգամ տեսայ ան մեծափառ և միանգամայն դժբաղդ ընտանիքը : Բնէն առաջ թագուհին խօսեցաւ հետս , և քանի մը սրտաշարժ և առաքինական խօսքերէն վերջը , ըսաւ . “ Դառայէ որդւոյս ամենայն հաւատարմութեամբ , և թէ ինչ պիտի ընես՝ տեղնիտեղը կ'իմացնէ քեզի հիւ „ : Այս խօսքերը լսելով՝ բերանս բռնուեցաւ , ու հազիւ կրցայ պատասխան մը տալ :

Երբոր թագուհին և իշխանուհիները իրիկուան սեղանի նստեր էին , և քովերնին՝ ամսոյն ութէն սկսեալ ծառայող կանայք չէին մնացեր , հարցուցին ինծի թէ արդեօք յարմարութիւն ունիմ գլուխն շտկելու , “ Այո , կըրնամ ընել „ պատասխանեցի . աս խօսքիս քաղաքական պաշտօնեայ մը քովս մօտենալով՝ խիստ ձայնով մը ըսաւ . “ Բըթուն և զգոյշ պէտք է ըլլաս քու պատասխաններուդ մէջ „ : Այս խօսքս վախ մը ձգեց վրաս :

Տաճարը մտնելէս ետեւ գրեթէ ութը օր՝ աւելի թեթեւ և տնական ծառայութիւններ կ'ընէի . իսկ հիւ ընտանեաց հարկաւոր եղած պիտոյքը կը ճարէր : Թըթը օրուրնէ վերջը երկուքնիս մէկտեղ կ'ընէինք ծառայութիւնները . ես աւելի թագաւորին կը ծառայէի , և ամէն առտու իրեն մնալը յարգարողն էի :

Երբոր իմացայ որ քաղաքական պաշտօնեաներուն աչքը միշտ իմ վրաս է ,

և թէ ոչինչ բան մըն ալ իրենց կասկած կու տար , ամէն զգուշութիւն ըրի որ պէս զի չըլլայ թէ անխոհեմութիւն մը ընելով՝ գլխուս փորձանք մը բերեմ :

Սեպտեմբերի 2^{ին} մեծ շփոթութիւն մը ելաւ Տաճարին շորս կողմը : Թագաւորը ընտանիքովը հանդերձ պարտեզ ինջաւ , շրջան մը ընելու , ուր քաղաքական պաշտօնեայ մը միշտ ետեւներնէն կը քալէր : “ Գէշ բան ըրինք , ըսաւ քովի պահապանին , որ կերակրէն վերջը թող տուինք իրենց պարտեզը քալելու „ : Բոտուրնէ՝ ի վեր Աշտարակին պահապանաց գլխաւորներուն մէջ շփոթութիւն մը և անհանգստութիւն կը տեսնէի : Վիչ ատենէն թագաւորը իր ընտանեօքը նորէն իրենց բնակարանը դարձուցին : Բոնք երբոր ամէնքը մէկտեղ թագուհւոյն խուցը ժողովուած կեցեր էին , յանկարծակի երկու քաղաքական պաշտօնեայք ներս մտան : Սէջերնէն մէկը , որ Սատթէոս կը կոչուէր , գլուխը բանալով ըսաւ թագաւորին . “ Տէր արքայ , դու ալ չես գիտեր թէ գործողութիւնք ինչ վիճակ առած են : Հայրենիք մեծ վտանգի մէջ են , թշնամին մեզի մօտ կեցած , և Բրուսիոյ թագաւորը մեծ բանակով դէպ ի Դալոն կ'երթայ . այսչափ և այսպիսի ըլլալիք չարեաց՝ միայն դուն պիտի ըլլաս պատասխանատու : Ենք տարակուսիր որ թէ մենք և թէ մեր ամուսինքը և որդիք պիտի իյնանք մեռնինք . բայց գիտցիր որ ժողովուրդն ալ պիտի չմոռնայ իր վրէժը հանելու . դուք՝ մեզմէ առաջ պիտի մեռնիք : Սակայն դեռ բաւական ժամանակ կայ , կրնաք ” Վեռ խօսքը բերանն էր , թագաւորը՝ այնպիսի խրոխտ կերպով հետը խօսողին հանդարտութեամբ պատասխան տուաւ . “ Չեղբէս եկածը ինչուան հիմայ ընելու չգանդաղեցայ , որպէս զի կարենամ ժողովրդեան օգտակար ըլլալ . այո բանիս նկատմամբ սիրտս հանդարտ է „ : Սատթէոս՝ հիւ սենեկապետին դառնալով , ըսաւ . “ Հասարակաց ատեանը պատուիրեց ինծի , որ բանտ դնեմ զքեզ : — Օ՞հ , հար-

յուլյ թագաւորը : “Վրու սենեկապետդ զՊարոն Նիւ , պատասխանեց պաշտօնեան : (Թագաւորը կ'ուզէր գիտնալ թէ ինչ յանցանաց համար ամբաստանուեր էր Պարոն Նիւ . բայց բան մը չկրնալով իմանալ , մեծ անհանգստութեան մէջ էր . ուստի ստիպուեցաւ իր մէկ հաւատարիմ պաշտօնէէն ալ զըրկուիլ : Երբոր քաղաքական պաշտօնեայք թագաւորին քովէն պիտի հեռացնէին զՆիւ , իրենց աչքին դիմաց կնքեցին անոր սենեակը , ու գիշերուան վեցին՝ տարին զինքը , քսան օր Տաճարին մէջ կենալէն վերջը : Երթալու ատեննին ինծի դարձաւ Սատթէոս , “Նայէ , ըսաւ , զգոյշ կեցիր՝ եթէ չես ուզեր որ քեզի ալ այդպիսի վտանգ մը հանդիպի , : Վրիչ մը ետքը կանչեց զիս թագաւորը , և քանի մը թղթեր տուաւ ձեռքս , որոնց վրայ Նիւ ասոր անոր վճարելու ծախքերը նշանած էր : Բայց նոյն օրը կարգէ դուրս տագնապ մը կը տեսնէի թագաւորին երեսին վըրայ , որուն պատճառը կամ պաշտօնէից ունեցած սաստիկ շփոթութիւնն էր , և կամ ժողովրդեան աղաղակները որ խուռն բազմութեամբ աշտարակին չորս կողմը ժողվուած էին : Եւ ուղովիկոս եւ բոր անկողին մտնելու եղաւ , պատուիրեց որ նոյն գիշերը իր խուցը պառկիմ . ուստի նոյն գիշեր իր քովը անցուցի :

Կը շարունակուի :

ԲՆԱԿԱՆՔ

ԱՍՏԵՂԱԲԱՇԽՈՒԹԻՒՆ

Արեւոյն դիրքը աստեղաց մէջ :

Երկնից երեսը փայլող աստեղաց մէջ քան զամէնն անհամեմատ կերպով գեղեցիկն է Սիրիոս ըսուածը . աստեղաբաշխներէն ոմանք զանիկայ երկնից առաջին աստղը կը սեպեն և վերին արեգակն կը համարին , որուն վրայ կը պտըտին մեր արեւը և ուրիշ անբաւարեններ , որ երկնից ընդարձակութեան

մեզի մօտ եղած գաւառները կը լուսաւորեն :

Բստեղաբաշխութիւնն հիմա այս աստեղ տեղադրանութիւնը գտեր է , որ թէպէտ մեր աչաց ամենէն պայծառը կ'երևայ , սակայն մեզի ամենէն մօտը չէ : Տեղադրանութեան աստեղաբաշխը կրցեր են անոր հեռաւորութիւնը թուով մերձաւորապէս բացատրել , որ է 1373 000 անգամ արեւուն մեզմէ ունեցած հեռաւորութիւնը . իսկ արեւը իբր 38 միլիոն փարսախ մեզմէ հեռու է :

Սիրիոսի երկրէս ունեցած անհնարին հեռաւորութեանը աւելի որոշ գաղափար մը տալու համար , գրեթէ 52 174 000 միլիոն փարսախ մեզմէ հեռու է . լոյսը որ արեւէն մեզի հասնելու համար 8 րոպէ և 17 մանրերկրորդ կ'ուզէ , Սիրիոսի մեզմէ ունեցած հեռաւորութիւնը կտրելու համար գրեթէ 22 տարի պէտք է :

Հիմա դնենք թէ այս աստղէն կամ ասոր արեգակնային դրութեան մոլորակներուն մէկէն աստեղաբաշխ մը երկրիս վրայ մեր ունեցած ամենէն զօրաւոր դիտակը աչքը դրած մեր արեւն ու մեր արեգակնային ընդարձակածաւալ դրութեան բազմաթիւ մոլորակներն ու արբանեակները դիտէ , արդեօք ինչ պիտի տեսնէ մեր տիեզերքը , պիտի կարենայ երկբայիլ թէ դիտածը տիեզերք մըն է : — Ս'եր արեւը , որ է ջահ խարհի՝ ըստ Երկրէնիկեայ , սիրտ տիեզերաց՝ ըստ Դեմոնի զմիւռնացւոյ և անսպառելի աղբիւր լուսոյ և ջերմութեան , Սիրիոսի աստեղաբաշխին աչացը աղօտ ճառագայթի մը պէս՝ հազիւ պիտի երևայ : Իսկ մեր մոլորակները ոչ միայն պիտի չկարենայ տեսնել , այլ և ոչ իսկ անոնց էութեանը վրայ գաղափար պիտի ունենայ : Եւսնթապը , որ արեւէն ետեւ մեր մոլորակաց մէջ ամենէն մեծն է , Սիրիոսի աստեղաբաշխին տեսողական շառաւիղին վրայ կ'իյնայ , որ մեր արեւէն իր աչքը կը հասնի . այս աստեղաբաշխը ամենեւին բան մը չտեսներ , վասն զի մեր կեդրոնական աստեղ սփռած տկար լուսոյն և ոչ մէկ հարիւ-